

LUND UNIVERSITY

Forskningsprogram för ett kulturarvsvetenskapligt institut

Jönsson, Lars-Eric; Börjesson, Mats

2005

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jönsson, L.-E., & Börjesson, M. (2005). *Forskningsprogram för ett kulturarvsvetenskapligt institut*. [Publisher information missing]. <http://www.kulturarv.org/res/Slutrapportjanuari2006/forskningsprgflarsericjomatsbo.pdf>

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Forskningsprogram för ett
Kulturarvsvetenskapligt institut

Mats Börjesson & Lars-Eric Jönsson

Stockholm/Lund 2005

Förord

Under våren 2005 fick vi i uppdrag av Statens historiska museum att formulera ett forskningsprogram för det av SHM och Riksantikvarieämbetet planerade Kulturarvvetenskapligt forskningsinstitut. Samtidigt utsågs prof. Kristian Kristiansen till utredare av institutets inriktning och organisation. Våra respektive arbetsinsatser har med andra ord löpt parallellt och vi vill särskilt tacka Kristian Kristiansen för det goda samarbetet och de stimulerande diskussioner vi har haft avseende institutet och forskningsprogrammets innehåll.

För en särskild genomgång av internationella forskningsinsatser med bäring på kulturarvsbegreppet anlätades hösten 2005 FD Jonas Grundberg. Hans genomgång föreligger som bilaga till forskningsprogrammet.

Den 13 oktober 2005 hölls seminariet ”Kulturarvsforskning för framtiden” på Kung. Myntkabinettet i Stockholm. Inför seminariet uppmanades deltagarna att skriva ned synpunkter på bildandet av institutet. Dessa synpunkter och den av Stefan Bohman, chef för Musikmuseet, ledda diskussionen gav oss goda inspel till vårt eget arbete.

I november 2005 skickade vi en preliminär version av forskningsprogrammet till några nyckelpersoner inom den svenska kulturarvsforskning. Vi vill tacka prof. Peter Aronsson, prof. Mats Burström, fil. dr Jonas Grundberg, prof. Birgitta Svensson och prof. Ola Wetterberg för deras synpunkter.

Vi är också tack skyldiga fil. dr Eva Londos, fil. dr Mikael Eivergård, forskarseminariet vid Institutionen för Miljövetenskap och Kulturvård, Göteborgs universitet, samt personal vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum för givande diskussioner om forskningsprogrammets inriktning.

Lund, Stockholm 2005-12-01

Mats Börjesson
Professor,
Mälardalens högskola

Lars-Eric Jönsson
Fil dr, Etnologiska institutionen
Lunds universitet

Mats Börjesson & Lars-Eric Jönsson

Forskningsprogram för ett

Kulturarvsvetenskapligt institut

Sammanfattning

Varje förslag till forskningsprogram innebär någon form av inriktning. I denna text ligger fokus på kulturarvets plats i samhället i vid mening. Det handlar om hur företeelser, berättelser, föremål och platser produceras och används som kulturarv men också vilka kontaktytor som finns till andra politiska och sociala verksamhetsfält.

Forskningsprogrammet har en betoning på möten mellan kulturarv och välfärdsfrågor i vår tid samt vilka former och uttryck detta tar. De centrala frågorna berör möten mellan det officiella kulturarvsfältet och medborgare, som enskilda eller som grupperingar, samt de inriktnings- och legitimitetsprocesser som då aktualiseras. Forskningsprogrammet lägger också stor vikt vid mediala och utominstitutionella kulturarviseringsprocesser. Vi pläderar här genomgående för forskning med avstamp i vår samtid, med starka inslag av historiska och internationella komparationer.

Inledning

Kulturarvsfältet är ett starkt expanderande fält. Antalet museer ökar varje år liksom antalet hyllmetrar i arkiven och bevarade kulturmiljöer. Utöver denna sektorns tilltagande omfattning finns det anledning att påstå att livet i kulturarvsfältet utvecklas och frodas även utanför institutionerna. Som ett slags parallell värld till de offentliga institutionerna driver enskilda aktörer museer, arkiv och kulturmiljövård i en helt ny och ökande omfattning. Denna heterogenisering av kulturarvsfältet har sin mer allmänna motsvarighet i samhället runt omkring. Så uppfattar till exempel knappast någon svensk medborgare sig enbart som svensk utan hävdar också identitet baserad på kön, generation, klass, etnicitet, yrke eller någon annan social kategori. Kulturarvsfältets och samhällets ökande pluralism och rörlighet har tillsammans alltså genererat en ökad mängd historiska berättelser och förhållningssätt till det förflutna samtidigt som det som kan kallas kulturarvsproduktion i allt högre grad är förlagt till platser och aktörer utanför de hävdvunna offentliga institutionerna.

Mängden kulturarv kan med andra ord sägas ha ökat liksom antalet berättelser om det förflutna. Men det är inte enbart en kvantitativ förändring. Åtminstone utifrån ett politiskt och massmedialt perspektiv förefaller betydelsen av det förflutna bli allt mer central. Aktiva och medvetna förhållningssätt till det förflutna är visserligen ingen nyhet men har inte desto mindre aktualiserats under de senaste

två decennierna. Sådana förhållningssätt kan förläggas till flera olika nivåer och arenor. Utifrån ett europeiskt och storpolitiskt perspektiv har Europeiska unionens tillblivelse, öststatskommunismens kollaps och krigen på Balkan medverkat starkt till att det förflutna och användningen av historia har fått stor uppmärksamhet.

Men inte endast för överstatliga organisationer och nationer utan också för individers och grupperns identiteter och politiska strävanden framstår det förflutna allt tydligare som en resurs. Denna resurs kan nyttjas och framställas på en rad olika sätt och för lika många syften. De nationella berättelserna, till exempel, är inte döda men tar spjörn mot eller för delvis nya företeelser – ett enat Europa, den västerländska kapitalismen, globaliseringen etc. Att betrakta det förflutna som en resurs förefaller dessutom allt mer centralt om man vill förstå samhällens, kulturernas, grupperns eller individers agerande, sätt att tänka och förhålla sig till omvärlden.

Fler grupper strider om och hävdar sin historia som ett sätt att skapa legitimitet för kollektiva identiteter och politiska krav (jfr t.ex. Karlsson 1999). Härkomst och identitet är grundläggande för medborgarskap. I denna mening är kulturarv ett centralt begrepp i vår tid. Utan historia, minnesplatser och urkunder är det svårt att hävda medborgarskap och därmed också delaktighet och insyn i det demokratiska samhället (jfr t.ex. Svensson 2005). I vår tid har dessutom det historiska blivit instrument i fostran till medborgare (jfr Zander 2002:329). Genom historisk kunskap om oss själva och andra är avsikten att vi ska bli goda, erkända och aktiva medborgare.

Givet att historiska perspektiv har kommit att få allt större betydelse i och för samhällsutvecklingen blir en undersökande attityd till dessa perspektiv allt viktigare. Hur används det förflutna i olika samhällseliga processer? När är det användbart? Och vilken historia är gångbar? Var står de traditionella kulturarvsinstitutionerna och andra myndigheter i denna situation av kulturell och historisk heterogenitet? På vilket sätt aktiveras och produceras historia och kulturarv av medborgaren? Och hur interagerar de offentliga institutionerna med medborgare och grupper i en tid av ökad pluralism när det gäller möjligheterna att formulera nya berättelser?

Det är exempel på frågor som detta forskningsprogram tar som utgångspunkt. Syftet med programmet är att

- 1) Beskriva och föreslå områden som ett kulturarvsvetenskapligt institut skulle kunna undersöka.
- 2) Diskutera och föreslå institutets principiella förhållningssätt till forskning och kulturarvsfältet.

Syftet sammanfaller med det uppdrag som vi gemensamt har fått av Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Vi har valt att disponera förslaget i form av ett par områden inom vilka man skulle kunna formulera mer detaljerade forskningsprojekt. Förslaget syftar med andra ord inte till att detaljstyra institutets konkreta forskningsinsatser, utan mer att ge förslag på sätt att ställa frågor med relevans i vår tid, såväl för forskning som för myndigheter. Givetvis är förslaget resultatet av vilka områden vi två förslagsställare skulle vilja se att

institutets forskare riktade sina intressen mot. Samtidigt är det vår förhoppning att programmet är öppet nog att vara en del av en fortgående formuleringsprocess och att det kan sporra till nya inspel och andra vinklingar när det gäller kulturarvsfrågor i vår tid.

Om begreppet kulturarv

Begreppet kulturarv är inte entydigt. Föreliggande program omfattar ingen omfattande begreppsexercis. Vi har å ena sidan valt att utgå från ett kulturarvsbegrepp som omfattar de praktiker och idéer som museer, kulturmiljövård och arkiv omfattas av. Kulturarv skulle i denna mening vara lika med sådant som sådana institutioner utnämner till kulturarv. Det vore å andra sidan ett misstag att begränsa kulturarvsaktiviteter endast till offentliga institutioner. I fältet rör sig också enskilda aktörer, såväl individer som föreningar och sammanslutningar av olika slag. Till de senare kan t.ex. räknas hembygdsrörelsen, rollspelare, byalag och vanliga fastighetsägare. I det här sammanhanget kan kulturarv lämpligast beskrivas som en kategori, vars innehåll bestäms av dem som utnämner företeelser till kulturarv (jfr t.ex. Anshelm 1993:15, Isacson 2005:47). Dessa aktörer kan alltså både vara offentliga institutioner och enskilda, personer och föreningar. Det viktiga i det här sammanhanget är alltså att kulturarv inte är en fast uppsättning föremål, hus, berättelser etc, ej heller att kulturarv begränsas till de företeelser olika aktörer väljer att låta omfattas av kategorin. Vi ser istället begreppet som uppbyggt av den grundläggande tanken om att kulturarv är en kategori, som genererar kunskap, praktiker, idéer, sociala relationer, makt etc samt att kategorins ”innehåll” är föränderligt över tid och föremål för förhandling.

En komplikation med begreppet – liksom alla begrepp – är dess påtagliga historicitet (jfr t.ex. Aronsson 2004:143). Även om begreppet har åtminstone en drygt hundraårig historia¹ är det framförallt knutet till vår egen tid och ca 20 år bakåt. Det har till följd att vi inte utan problem kan applicera det i studier som sträcker sig längre tillbaka. Inom det som idag kallas kulturarvsfältet var begreppet kulturarv knappast allmänt vedertaget och använt före 1980. Med hänsyn taget till detta måste alltså en historisk kulturarvsvetenskaplig forskning, i sina utgångspunkter, förhålla sig språkligt och källkritiskt medveten till begreppet kulturarv i sig självt och gå utanför det.²

I allmänna termer menar vi att kulturarvsvetenskaplig forskning innebär undersökningar av kategorin kulturarv, var dess gränser går, vilket innehåll den får i olika tider och sammanhang, vad den har för konsekvenser för de människor och institutioner som arbetar med den eller på annat sätt kommer i kontakt med den. Vår utgångspunkt är att

¹ Enligt SAOB nämns ordsammansättningen första gången 1887 av Viktor Rydberg.

² Ett sätt att förstå begreppet kulturarv är att relatera det till andra jämförbara begrepp. Den brittiske kulturgeografen David Lowenthal (1998) har till väsentliga delar ägnat sin bok *The Heritage Crusade and the Spoils of History* åt skillnaden mellan historia och kulturarv och menar bl.a. att syftet med kulturarv (heritage) till skillnad från historia inte är att människor ska lära sig utan bli något.

kulturarvsfältet med dess aktörer inte endast är att betrakta som instrument för andra syften, t.ex. vetenskapliga och politiska/ideologiska, utan också i sig innebär kunskapsproduktion, maktutövning och social styrning (jfr Bennett 2004: 5, 28).

Om kulturarvsproduktion

I vår tid finns det ett ökande antal röster – i forskarvärlden likväl som i många andra intellektuella samtal – som betonar vikten och värdet av att diskutera vad vi gör när det förflutna används. Varje historieskrivning har tidsmässiga förankringar, varje användning av det förflutna innebär ett urvalsförfarande och varje kronologisering bär med sig implicita orsaksförlopp och normativa hållningar. Även nutidsskildringar innebär användande av tid i termer av riktning, förbättringar och försämringar. Det är helt enkelt svårt att tänka sig samhällsberättelser – stora eller små – utan att tid används (Börjesson 2005a: 330). Knutet till detta finns givetvis också att berättelser och framställningar använder sig av föremål, platser och miljöer. Berättelser behöver sina föremål likaväl som föremålen behöver sina berättelser, berättelser placeras vid specifika platser och platser får sina egna berättelser (Berkhofer 1997: 98ff). Så betraktat kan en lång rad problematiserande forskningsinsatser initieras under begreppet kulturarvsproduktion och relationerna mellan materialiteter och vidhäftade narrativ (Fahlander & Oestigaard 2004).

I valet mellan termerna ”bruk” och ”produktion” av kulturarv väljer vi att betona det sistnämnda. Skälen är flera men främst att termen bruk indikerar att det skulle finnas en mängd färdigförhandlade och urskiljda företeelser och materialiteter, att historien skulle vara ett slags färdigt system av byggklotsar. Vi menar att produktion är en bättre term än bruk i det här sammanhanget, eftersom det betonar kulturarv som något ständigt skapat – i processer över tid och det interaktiva eller förhandlande i varje (sam)tid och situation. Om vi antar utgångspunkten att var och en förstår och tolkar historiska berättelser på eget sätt är det också uppenbart att var och en producerar historia³. Även, och inte minst, när vi t.ex. tar del av en museiutställning, läser en bok om historia eller vistas i en (definierad) kulturmiljö producerar vi historia. Men vi gör det alltid i kommunikation med andra, medier och de erfarenheter vi bär med oss. Detta försök att kort definiera vad vi människor gör med historia och det förflutna syftar inte till att en gång för alla bestämma hur vi bör se på dessa begrepp. Syftet är istället att leda in diskussionen till de kommunikativa processer som vi menar är en väsentlig aspekt av historie- och kulturarvsproduktion. Hur går det till när något ”blir”

³ Ofta ser vi diskussioner kring våra bristfälliga kunskaper om vad medborgare, i rollen som ”kulturarvskonsument”, uppfattar av museibesök och andra möten med kulturarvsinstitutionernas arbeten. I sådana sammanhang brukar termen ”reception” användas. Frågan ställs som: hur uppfattas och förstås det institutionerna gör av medborgarna? Frågan är förstås höggradigt relevant. Samtidigt så har ”reception” en psykologisk slagsida, som dessutom antyder att det sker en envägs och rätlinjig kommunikation från, t.ex. utställningen till individens medvetande.

kulturarv? (Börjesson 2005b) Vilka parter är eller har varit inblandade, med vilka motiveringar sker det och i namn av vad?

Att planera för forskning

När forskningspolitik diskuteras sker detta ofta med hjälp av dikotoma begrepp. Vi kan läsa om uppställningar som "behovsmotiverad" vs "nyfikenhetsbaserad" forskning, "tillämpad forskning" vs "grundforskning", eller "forskarinitierad" vs "praktikerorienterad" forskning (jfr *Forskning för ett bättre liv* 2005:19). Dylika motpoler får då stå som renodlingar av olika forskningsinriktningar och -ideal. Möjligen använder de flesta dessa dikotomier på ett idealtypiskt sätt, men det är inte någon oskyldig lek med ord eftersom ordvalen sätter gränser för vad som kan tänkas.

Den behovsmotiverade forskningen tänks här ha en kronologi där behoven föregår forskningsinsatserna, medan den nyfikenhetsbaserade har en aura över sig om att vara fri från sådana hänsyn. Omvänt så ska här den nyfikenhetsbaserade forskningen (idealt sett) kunna leda till nyttig användning, bara politiken och andra samhällsfärer låter den hållas tillräckligt länge.

Problemen med dikotomiseringarna är flera. Ett är att definierade behov i sig givetvis är produkter av samhälleliga processer och förhandlingar och inte något som bara finns på förhand. Detta gäller allt från att lösa strukturella samhällsuppgifter till att lokalisera behoven hos specifika grupper i samhället. Ett annat problem är att den forskningens frihet – som vi väl alla vill ha – i högsta grad är knuten till uppgiften att ge kritiska framställningar av det samhälle som forskningen är en del av. Men det är dessutom så, att forskares sätt att ställa frågor, ordna, kategorisera, ge kronologier, förstå orsakssamband i djupaste mening bär på kulturella perspektiv som även forskaren omfattas av (Rönnbäck 1998). Ett tredje problem är att ordet "nyfikenhetsbaserad" i hög grad exkluderar andra än forskare. I vår tid finns det på många olika håll i samhället – också inom offentliga institutioner – reflexiva diskussioner om vilka historieskrivningar vi håller oss med, vad medborgarskap innebär idag, hur de offentliga uppdragen ska legitimeras, och så vidare. Många samtida problematiseringar delas med andra ord av forskare, kulturskribenter, konstnärer, kulturarvsexperter, med flera.

Orduparet "tillämpad forskning" har förekommit i uppdragsgivarna Riksantikvarieämbetets och Statens historiska museers beskrivning av det planerade forskningsinstitutet. Ordet tillämpad kan ha flera betydelser i det här sammanhanget. En sådan är att det ska vara möjligt att dra slutsatser av forskningen, att forskaren ska undersöka inte bara olika företeelser, utan också undersöka vilka möjliga konsekvenser hans eller hennes forskning kan få. En annan möjlig betydelse av tillämpad är att forskaren inte endast beskriver och analyserar konsekvenser av sitt undersökningsresultat utan också föreslår vad som kan och bör göras.

Föreliggande förslag utesluter inte någon av dessa tolkningar av tillämpad forskning. Grundläggande är dock att den forskning som bedrivs inom ramen för ett kulturarvsvetenskapligt institut ska ha täta kontakter med det som vi här kallar kulturarvssektorn och andra aktörer som tangerar denna och arbetar med kulturarvsrelaterade frågor. Vi menar att det är viktigt att denna närhet till kulturarvsfältet dessutom bör utmynna i konsekvensanalyser av den forskning som institutet bedriver, analyser dels av möjliga mottagare av forskningsresultat, dels av tänkbara politiska och praktiska konsekvenser för verksamheter inom kulturarvsfältet.

Det ligger mer eller mindre uttalat i vårt förslag att vi menar att ett kulturarvsvetenskapligt forskningsinstitut ska initiera och bedriva forskning med tydliga historiska perspektiv. Det vill säga, den forskning som vi här föreslår bör bedrivas och ta som utgångspunkt processer över tid. På ett sätt ligger det i sakens natur. De flesta som arbetar med kulturarvsfrågor brukar vara ense om att ett historiskt perspektiv på behandlade företeelser är grundläggande för våra sätt att förstå dem. Det är en utgångspunkt även för oss samtidigt som samtidsorienteringen bör vara framträdande. Institutets forskning, menar vi, ska ta utgångspunkt i nutida problemdefinitioner. Det är viktigt, inte minst om man i något avseende tar hänsyn till att forskningen ska ha betydelse för dem som i olika sammanhang arbetar med kulturarvsfrågor.

Institutets forskning bör också, i de fall det är möjligt, ha starka inslag av internationell komparation i syfte att ytterligare perspektivera inhemska företeelser. Komparativa studier tillför inte endast substans och betydelser till forskningsresultaten utan skapar också i sig möjligheter och tillfällen till internationellt kontakter och samarbeten.

För ett forskningsinstitut med inriktning på kulturarv krävs insatser som bygger på en stark lyhördhet för samhällliga problematiseringar men också en lika stark analytisk hållning. Detta är inte lätt, vilket många exempel har visat. Sättet att hantera detta behöver ta vägen om *kombinationen av konkretiseringar och perspektiveringar*. Med konkretiseringar menar vi en närhet till aktörer, företeelser, föremål och miljöer. Det hela handlar då om en betoning på vad som pågår i vår samtid, samtidigt som det är naturligt att använda sig av historiska komparationer. Med perspektiveringar menar vi försök till ett öppnande av det definierat givna, i motsats till ett enkelt övertagande av de frågor och definitioner som redan formulerats. Det finns inte mycket att vinna på teoretiska forskningsinsatser som har till mål att slå fast vad kulturarv *egentligen* är. Att t.ex. söka den mest rationella eller demokratiska kulturarvsförvaltningen är knappast heller något som motiverar ett forskningsinstitut. Det är en uppgift för redan befintliga aktörer, för myndigheterna själva och dess huvudmän. Forskning med en tydlig analytisk och perspektiverande hållning behöver inte medföra isolering eller lida brist på kommunikation med omvärlden. Vi vill tvärtom understryka betydelsen av att ha en

dialogisk hållning till både de officiella kulturarvsinstitutionerna och andra grupperingar och aktörer i samhället.

Kommunikation med en bredare bas än forskarsamfundet är en självklar uppgift för ett nytt forskningsinstitut. Detta leder över till den konkreta frågan om vad forskarna vid ett sådant institut ska producera. Att forskarna behöver sina akademiska sammanhang och miljöer är givet. När det gäller forskningsprodukterna så menar vi att det inte räcker att skriva forskningsrapporter och artiklar. I en kommunikativ anda kan man också tänka sig andra former. Traditionella forskningsprodukter som artiklar, böcker och skriftserier kan varvas med andra typer av framställningar och aktiviteter, t.ex. mera litterära framställningar och utställningar som delar av presentationerna eller samproduktioner med debattörer, konstnärer och självklart med kulturarvsinstitutionerna själva. Sådana möten skulle idealt också kunna vara en resurs för kulturarvsinstitutionernas diskussioner kring vägval inför framtiden.

Samtidigt med en bred kommunikationsbas behöver forskningsbetoningen ligga fast. Det finns i detta sammanhang anledning att etablera kontakter och formulera avtal med forskargrupper på andra håll i landet. Forskningsinstitutet skulle då kunna vara en plattform som gav den samlade kulturarvsforskningen en skjuts framåt och dessutom verka för humanistisk forskning i en vidare samhällsdiskussion.

Forskningsområden

Vi har valt att organisera vårt förslag på forskningsinriktning i tre problemområden som förslagsvis kan benämnas

- 1) Kulturarvs nytta och legitimitet,
- 2) Kulturarviseringsprocesser
- 3) Kulturarv i och utanför institutionerna.

Som kommer att framgå överlappar dessa områden varandra. Likaså kommer vissa inslag att återkomma i mer än ett område. Med detta vill vi säga syftet att organisera programmet i tre övergripande områden inte är att sluta dessa i sig själva utan att just organisera vårt förslag på ett sätt som anger beröringspunkter, korsreferenser och gemensamma nämnare inom olika sätt att angripa det fält som vi kan benämna kulturarvsfältet. Annorlunda uttryckt kan man säga att några teman återkommer, dels av analytiska skäl, dels av skäl som handlar om att försöka lägga grunden för en mångdisciplinär forskningsmiljö där olika deltagare kan stå på gemensam grund.

1) Kulturarvs nytta och legitimitet

Detta forskningsområde omfattar frågor om hur kulturhistoriska perspektiv har motiverats i olika tider och givits legitimitet. Vad har kulturarv och kulturhistoriska perspektiv ansetts vara bra för? Hur motiveras bevarande av hus, föremål, urkunder etc? På vilket sätt påverkar olika argument det sätt fenomen införlivas i kulturarv? Hur påverkas de kulturhistoriska berättelserna som omger företeelser från det förflutna? Finns det överhuvudtaget någon verksamhet inom kulturarvsfältet som enbart har drivits med utgångspunkt i kulturhistoriska ändamål?

Givetvis kan man påstå att det fält som vi idag kallar kulturarvsfältet alltid har karakteriserats av användbarhet som ligger utanför det omedelbart kulturhistoriska. Det klassiska exemplet som möjligen skulle kunna sägas vara allt kulturarvsarbets urmoder är hävdandet av nationen genom uppvisandet av gamla urkunder, minnesmärken och föremål (jfr Anderson 1991, Hobsbawm & Ranger 1983). Det är väl bekant hur t.ex. Riksantikvarieämbetet etablerades med utgångspunkt i ett sådant syfte. Det är också väl bekant att denna nationens tjänst också starkt påverkade den kulturhistoriska materia som kulturarvet, det svenska, byggdes upp av. En utgångspunkt för detta resonemang är alltså att de företeelser som kategoriseras som kulturarv inte bara omges av nya betydelser, kunskaper, värden etc i allmänhet. När kulturarv dessutom ges specifika användningsområden och syften sker ytterligare produktion av sådana betydelser, värden och kunskaper. Det är alltså inte endast så att kulturarv påverkar vår syn på – för att ta det mest uppenbara och vanligaste exemplet – nationen. Tanken om det nationella påverkar också vår syn på vad

kulturarv är, vad som kan tänkas ingå i det, vilka kunskaper som kan hämtas från det m.m.

1a Kulturarv och medborgarskap

En omfattande del av dagens samhällsforskning har problematiserat vår tids medborgarskap, bortom den enkla analysen att medborgaren blir allt mera fri att delta och berätta sina specifika identiteter. Villkoren för interaktionen mellan medborgare och institution har förändrats över tid. I dessa analyser har medborgarskapet ofta lyfts fram som en kvalifikationsprocess som ställer nya normativa krav på den enskilde. Vi hör i diskussioner om ”livslångt och livsvitt lärande” hur vissa medborgare blir problematiska genom sin passivitet, genom att inte bearbeta sin kompetens, genom att i för liten utsträckning vara aktiv i sitt reflekterande. Den passiva och följsamma medborgaren, som bara för något sekel sedan var något av ett ideal, har i vår tid blivit ett problem som behöver hanteras med kunskapslyft och uppmaningen om att ständigt bära med sig sin portfolio, redo att visas upp i skola och arbetsliv.⁴

Den brittiska forskaren Tony Bennett har framhållit museet som ett modernt instrument för att förbättra människan (Bennett 1995:19). I detta avseende liknar museet ett flertal andra institutioner i det moderna samhället, t.ex. skolan, fängelset, sjukhuset, uppfostringsanstalten etc. I motsats till de förmoderna kuriosakabinetten och de privata samlingarna var museets uppgift inte att stilla fåtalets nyfikenhet utan att instruera flertalet (Bennett 1995:39). I denna mening var och är museet en institution som via en uppsättning styrningspraktiker är en del av samhällets bearbetning av dess invånare i riktning mot ett legitimt och på förhand definierat medborgarskap.

Fostran till medborgarskap är ett kulturarvsinstitutionernas mest grundläggande och långvariga uppdrag. Men hur går det till? Hur kan över tid skiftande perspektiv på medborgarskap relateras till kulturarvssektorns sätt att arbeta, producera kunskap, utställningar etc.?

Kulturarv och kulturarvsinstitutioner har under en längre tid undersökts utifrån politiska/ideologiska utgångspunkter. Inte minst har dessa undersökningar riktats mot strävan att skapa föreställda gemenskaper och nationell identitet i det moderna, industrialiserade samhället (Anderson 1991, Hobsbawm & Ranger 1983). Museer och kulturminnesvård har i denna mening betraktats som ett slags instrument för att vidarebefordra politisk makt (jfr Bennett 2004:5). Vi menar inte att det inte skulle finnas bakomliggande ideologiska och politiska syften bakom t.ex. museernas roll i samhället. Däremot tror vi, i likhet med sociologen Tony Bennett, att maktutövningen som ligger i själva handlingarna är allt för litet undersökta.

Ovanstående sätter mer eller mindre explicit institutionernas och deras huvudmäns mål, idéer och praktiker i fokus. Samspelet mellan dessa

⁴ För analyser av detta slag, se Mats Börjesson, Eva Palmblad & Thomas Wahls *I skötsamhetens utmarker. Berättelser om välfärdsstens sociala optik* (Stockholm/Stehag 2005).

och publiken, medborgaren eller besökaren riktar intresset mot, enkelt uttryckt, mottagaren. Om forskare och utställare har ett ansvar gentemot "Historien" och dess korrekta presentation, så tycks det alltså också finnas mer eller mindre öppna förpliktelser för medborgaren att förhålla sig till. Besökaren på museet är förmodligen inget undantag. Hur kvalificerar man sig till ett lärande subjekt (Rose 1999)? Var kommer de (eventuella) nya gränserna att dras upp för olika former av medborgarskap? Hur slår detta i så fall in på kulturarvsfältet? Vilka motas ut i olika sammanhang, till exempel från bildningsförbunden? Hur ser t.ex. historien ut bakom inkorporerandet av lajvrörelsen i folkbildningsrörelsen och vad har det fått för betydelse för densamma? Kan man kräva en viss mängd berättelser och identifieringsuttryck? Vilka identifikationer kommer att definieras ut som felaktiga, farliga och förbjudna?

Man kan tala om att det i relationerna mellan institutioner och olika medborgargrupper finns en rad tysta överenskommelser. Sedan länge har frågan ställts om hur bruket, användningen, receptionen av kulturarvsprodukterna ser ut. Den vanliga vägen till sådan information har gått via enkätundersökningar av olika slag, vilka tenderar att stanna vid begrepp som kundnöjdhet. Vid sidan av sådana insatser bör mer teoretiskt, kvalitativa och analytiskt knutna studier av relationen mellan institutioner och medborgare utföras, studier som inte endast undersöker förmedling och mottagande av kunskap och upplevelser utan också fäster blicken på social styrning och andra former av reciprok maktutövning. Vad väljer t.ex. individen att lära sig på ett museum? Vilka historiska berättelser aktiverar besökare i olika kulturmiljöer? Hur förhåller sig sådan kunskapsmassa till den av institutionerna avsedda?

1b Kulturarv i andra verksamhetsfält

Sedan 1970-talet då kulturminnesvården blev en del av fysisk riksplanering har det gjorts ansträngningar för att kulturarvs/minnes-/miljö/historiskt perspektiv ska bli del i andra samhällsområden. Målsättningarna för dessa ambitioner har skiftat. Kulturminnes/miljövården har t.ex. arbetat mot områden där man har förväntat sig att få genomslag för de kulturhistoriska aspekterna. Man har bl.a. varit framgångsrik i att arbeta inom ramen för det kommunala planmonopolet och länsstyrelsernas planeringsenheter.

Det finns anledning att undersöka vilka dessa områden är och har varit, på vilket sätt kulturarvsperspektiv har tillämpats och hur respektive område har påverkat dessa perspektiv och vice versa. Utan ambitioner att vara heltäckande kan ett par områden nämnas. Under det senaste decenniet har vi kunnat iaktta hur frågor kretsande kring hållbarhet, mångkultur, turism och regional utveckling har öppnats upp som områden för kulturarvsfältet att verka inom. Hälsa, livskvalitet och demokratifrågor är ytterligare områden där kulturarvsperspektiv har tillämpats. I alla dessa områden har olika företrädare för kulturarvssektorn funnit möjligheter att verka. Karakteristiskt för sådana insatser är en instrumentell syn på

kulturmiljöer, arkiv och museer. De är bra för vår hälsa, för tillväxten, för det hållbara samhället, för våra identitetsprojekt, för att göra upp med historiska fördomar, etc.

Det finns anledning att undersöka hur och varför vissa områden har definierats som strategiskt intressanta för kulturarvssektorn att närma sig. Hur kom det sig t.ex. att det ekologiskt hållbara samhället blev ett begrepp och fält för kulturarvssektorn att närma sig och arbeta mot? Vilken kunskapsmassa och perspektiv på det förflutna aktiveras när kulturarvssektorn närmar sig andra fält och blir nyttiggjord? Vad händer med t.ex. kulturmiljöer när de förs in i andra intressesfärer? Vilka betydelser och berättelser tillförs respektive dras ifrån? Sammantaget kan vi alltså se en hel repertoar av motiveringar.

Kulturarvsfältet har dessutom visat sig mottagligt för en rad andra perspektiv som brukar tillskrivas andra politikområden än kulturens. Kulturarvsmyndigheter och andra regionala och lokala kulturarvsaktörer har t.ex. åtminstone sedan 1990-talet varit engagerade i försök att utveckla och profilera regioner, här i mening av län.⁵ Denna uppgift har varit starkt knuten till begreppet regional identitet. Förutom en allmän strävan att utveckla det regionala näringslivet har kulturarvssektorn framförallt arbetat i riktning mot turism. Kulturturism har sedan 1980-talet varit ett aktuellt begrepp och har inom ramen för arbete med regional utveckling fått sin praktiska omsättning.

Ytterligare ett exempel återfinns i de krav som ställts på att kulturell mångfald ska genomsyra arbetet på museer, arkiv och kulturmiljöer. Hur, på vilket sätt, har de kulturhistoriska institutionerna tolkat mångfalduppdraget, vilken roll har de spelat? Vilka politiska processer har institutionerna medverkat i respektive befunnit sig utanför? Vilka konkreta arbetsformer har institutionerna arbetat med? På vilket sätt har de kulturhistoriska berättelserna förändrats när de tillförts nya sammanhang?⁶

Produktionen och användningen av historiska perspektiv är självklart inte beroende av kulturarvssektorns aktiviteter och engagemang. Historiska perspektiv frodas och utvecklas på många håll i samhället, utanför de traditionellt kulturhistoriska institutionerna. Mer om det nedan (Kulturarv i och utanför institutionerna).

⁵ Den regionala profileringen med hjälp av kulturhistoriska perspektiv har givetvis en mycket längre historia än så men fick under 1990-talet en nytändning pga av en rad olika faktorer av vilka tillgången till EU:s strukturfonder och nedläggningen och utflyttningen av stora delar av den svenska tillverkningsindustrin var särskilt betydelsefulla.

⁶ Etnologen Owe Ronström (2001) ger ett exempel med sin hemstad Visby och hur bilden av staden som kulturarv förändrades i samband med stadens utnämning till världsarv i enlighet med Unesco. Ronström visar hur delar av innerstaden rensopades från störande inslag som berättade om andra saker än dess medeltida historia och hur stadens offentliga miljö i största allmänhet innebar uppsnyggning och enhetlighet i butikernas skyltflora. Ronström menar, med stöd från Barbara Kirschenblatt-Gimblett (1998) och sina erfarenheter från Visby, till och med att kulturarv produceras genom en process som uttraderar det som ska visas upp (Ronström 2001:93). I vilken grad detta sker i olika sammanhang kan säkert skifta. Huvudpoängen här är det reciproka perspektivet mellan å ena sidan kulturarvskategorin och de olika sammanhang inom vilket det nyttjas.

2) Kulturarviseringsprocesser

Kulturarv är ingen fast kategori vars företeelser, bebyggelse, föremål, berättelser, arkiver, ligger klara ute i den så kallade verkligheten. Kulturarv innebär i denna mening snarare en produktionsprocess. Att låta en företeelse omfattas av kulturarvskategorin föregås av en serie förhandlingar och andra processer. Men även tillvaron efter själva utnämndet innebär serie av processer som är centrala för hur företeelsen ska komma att förstås som kulturhistoriskt objekt, i förhållande till andra objekt, i förhållande till sociala grupper, identiteter etc.

2a. Processer, myndighetsbeslut, institutionella logiker

De kanske mest uppenbara av sådana processer är de som äger rum i myndighetsutövandet kring kulturarvssektorn: hur går det till när något blir relevant? Hur uppnår ett ärende kulturarvsstatus och vad faller vid sidan av? På vilka sätt behöver fenomen, föremål, platser, etc. presenteras för att bli värdefullt i något avseende? Vilka förhandlingsmönster kan man se, både internt och gentemot olika externa parter?

För att undvika ett snävt inom-kulturarvsperspektiv är det här viktigt med jämförelser mellan kulturarvssektorn och t.ex. Naturvårdsverket, Vägverket, Banverket, Skogsvårdsstyrelsen, och andra delar av statsförvaltningen. Hur skiljer sig, alternativt liknar, praxis varandra i dessa aspekter? Den klassiska dikotomin natur – kultur kan tjäna som startpunkt. Ovanpå denna kan en rad gränsdragningar göras, som talar om för oss vad som ska sorteras in och ut från det kulturliga. I vår tid ligger samverkan som ett starkt honnörsord i flera välfärdsstatliga sammanhang (Danemark & Kullberg 1999). Olika myndighetssfärer förväntas interagera närmare med varandra, och då blir bland annat klassificeringsarbeten en viktig fråga för arbets- och ansvarsfördelningar. När och under vilka förutsättningar går någonting från att vara natur till att bli kultur – eller tvärtom? Vad händer med X då?

Med detta exempel kan en lång rad intressanta frågor ställas kring kulturarvs- och historieskrivningsprocesser, där olika markörer naturligtvis också kan ha olika vikt beroende på vilka parter som för diskussionen. För ett kulturarvsvetenskapligt institut är vägval, argumentationslinjer och urvalsprocesser viktiga analytiska problemställningar. Om vi upprepar utgångspunkten att vad som upphöjs till kulturarv är resultatet av processer och förhandlingar, så finns det ett otal exempel av fall som kan specialstuderas. Hur kan vi förstå förloppen i de processer där det relevanta, det viktiga eller det oundgängliga urskiljs? Vilka aktörer har tolkningsföreträdet? På vilket sätt påverkar professionella aspekter förloppen (jfr Gustavsson 2005)?

Myndighetsbeslut förväntas i vår politiska kultur vara teori- och lagstyrda processer av rationellt (byråkratiskt) slag. Vi ska inte hävda att detta är fel eller annorlunda, men kan man i det sammanhanget urskilja specifika myndighetsprocedurer och -kulturer som får

betydelse för vad som upphöjs och inte upphöjs till kulturarv? Och på vilka olika sätt blir kulturarv framställda? Parallellt med legalt reglerade byråkratiska styrmedel är det uppenbart att beslut fattas i interaktiva processer där språkanvändning är central. Förhandlingar sker därmed, kan man säga, med hjälp av språkliga resurser hämtade från teorier, förordningar men också från många andra håll, som till exempel nationella, regionalistiska eller turistiska diskurser. Forskningsinsatser kring myndighetsinternt processande av ärenden är numera vanliga inom olika typer av sociala verksamheter (Börjesson, Palmblad & Wahl 2005: 137ff), och erfarenheterna av dessa bör tas till vara för studier också inom kulturarvsinstitutionerna.

I förlängningen av ovanstående gäller frågor om hur det löpande vårdandet av kulturarvet sker och motiveras. Till varje tidigare beslut läggs potentiellt nya berättelser över tid, berättelser som ingår i handhavandet och vårdandet. Man kan då tänka sig att tidigare motiveringar kommer att ligga som en legitimerande grundval för underhållande åtgärder. Därefter kommer ett ständigt nyberättande att ske – med hänvisning till de initiala förhandlingarna som nu blivit till ”fakta” (Potter 1996). Om och på vilka sätt detta i så fall sker är en empirisk fråga. Men det finns här skäl att öppna upp de svarta lådor i vilka institutionella beslut och procedurer sker, inte minst därför att offentliga institutioner i stort sedan en tid börjat diskutera vilken legitimitetsgrund man står på.

Till frågorna om hur myndigheternas interna processer ser ut hör förstås också hur relationerna ser ut när myndighet och medborgargrupper möts. Vilka mötesplatser och fora för förhandlingar kan man urskilja mellan institutionerna och medborgarna? Hur hanteras och förlöper ansökningar och tillståndsärenden? Hur ser sådana förhandlingar ut? Hur ser korrespondenser och möten mellan myndigheter och närsamhällen ut? Hur interagerar lokala rörelser och föreningar med de institutionellt och officiellt förankrade kulturarvsverksamheterna? I linje med utgångspunkten om kulturarvets förhandlingskaraktär blir det här särskilt intressant att söka kontroverser och konfliktytor, och då inte bara mellan institutioner och medborgargrupper, utan också mellan olika myndigheter samt i kontroverser i lokalsamhällen. Detta tema leder oss vidare över till förslag till forskning med inriktning mot hur sociala kategorier och deras representantskap kan problematiseras på fältet.

2b Sociala kategorier och representantskap

Kategoriseringar har alltid två sidor: De säger vem som tillhör, och därmed vem som faller utanför en viss kategori. Detta rör historiska aktörskap likaväl som identitetspolitiker i vår egen tid. Att definiera tidigare epokers kategoriseringslogiker som blott fördomsfulla och att vi kommer allt närmare bilden av befolkningens egentliga utseende är inte en rimlig analytisk position. Snarare bör kategoriseringar analyseras och problematiseras i sin egen rätt ty de säger någonting om den tid i vilken de produceras.

Samhällsrelevant forskning i vår tid kan knappast passera denna diskussion. Samtidigt finns det anledning att bidra med analys och historiska perspektiv när frågan väl bearbetas. Politiska initiativ som t.ex. ”Mångkulturåret 2006” behöver kvalificeras i forskning, utställningar och diskussioner. Andra, tidigare, initiativ återfinns i grävrörelsens betoning på folkligt lokalsamhälle eller satsningen på industrisamhällets kulturarv. Här ligger en viktig analytisk uppgift. Vilka kategoriseringsprinciper finns i vår tid och hur står de i relation till andra epokers? Hur ser det politiskt gångbara rastret av mänskliga kategorier ut över tid och vad kan dessa förändringar berätta?

Beträffande kategoriseringar av en befolkning så trampar historien oss ständigt på hälar. Namn på svaga/underprivilegierade/utsatta grupper byts med täta mellanrum ut för att nå en aktuell, men också en human och fördomsfri, beskrivning (Pickering 2001). En vanlig politisk vision är att alla grupperingar har rätt att vara representerade, till exempel i kulturarvshänseende – urbefolkningar såväl som nysvenskar, och så vidare. Men vid närmare eftertanke så vet vi att kategoriseringsrastret varierar över tid och med situation. Forskning om kategoriseringar och diskussioner om representantskap är således inte bara viktigt avseende samhällsrelevans, utan också ett fruktbart tema för forskning i dialog med pågående debatter. Historiska perspektiv har mycket att bidra med och till detta kan internationella jämförelser luckra upp det till synes självklara och dagspolitiskt gångbara.

2c Klassifikationssystem och historiska kronologier

Tid måste passera innan det blir dags att minnas, att vårda och diskutera. Men saken är mer komplicerad än så. Det handlar i hög grad om att tillskriva kulturarv en viss historisk ålder, omfattning, eller betydelse. Ingenting är, det blir genom aktivitet och produktion. På så sätt kan man bedriva konkreta empiriska studier av hur företeelser och materia får sin rättmätiga berättelse genom nutidsproduktion. I detta sammanhang finns det också anledning att uppmärksamma den repertoar av domar som kan falla över historieskrivanden, från det relevanta och viktiga, förbi det kuriösa, över det mindre lämpliga till det förbjudna.

Med omprövningar av uttryck som kulturminnesvård och, som det står på fastighetsverkets tjänstebilar, ”vi förvaltar det svenska kulturarvet”, så händer mycket. Om det inte längre är en framkomlig väg att betrakta kulturarvet som något som ligger färdigt ”därute”, och om man inte ens betraktar det som sjukt eller på annat sätt i behov av särskild omsorg, så inträffar förstås ett gap när det gäller vad kulturarvsvältet ska använda för motiveringar för sin verksamhet. Detta har inte minst betonats i flera skrifter från Agenda Kulturarv.

Temat ansluter till frågor kring vad som bygger upp trovärdigheten för vissa ordningar. Hur går det till att sortera föremål och platser? Med vilka klassifikationssystem och procedurer blir expertens professionalitet rimlig och trovärdig (Bowker & Star 2000)? Vad gör en viss hantering logisk och verklighetsvisande? Vilka ingredienser

förväntas eller när kvalificerar sig ett visst samlande och gallrande till att bli rationellt och angeläget?

Vad händer när kategoriserings- och klassificeringspraktikerna omprövas? Över tid kan förändringar i sätten att ordna föremål, företeelser och människor konstateras. De taxonomier som betraktas som självklara, i linje med vetenskap och sunt förnuft, förändras mer eller mindre kontinuerligt. När det gäller social kategorisering är detta helt uppenbart och vi kan här bara nämna skillnaderna över tid i den offentliga statistikproduktionen. Men samma problematik torde också gälla de raster genom vilka föremål och platser betraktas.

Till detta kommer nya typer av kronologiseringar. Här har självklarhetens historieskrivning, det vill säga den monologa berättelsen om Sverige eller något annat blivit problematiserad i såväl historisk forskning som mera allmänna intellektuella samtal.

”Allt färre forskare tror att det förflutna som sådant existerar och med några metodiska handgrepp går att rekonstruera till allmän nytta och glädje för allt och alla. Allt fler intresserar sig däremot för frågan på vilka sätt händelser, handlingar och processer i det förflutna blir intressanta och viktiga i en senare tid...” (Karlsson 1999: 98)

I utgångspunkten att det inte finns någon slutgiltig berättelse om föremål, byggnader och annat som institutioner samlar in, ligger att dessa ges nya betydelser, får olika platser i berättelser, utställningar, ges föränderliga politiska laddningar etc. Hur beskrivs olika föremåls historia som kulturarv? Vilka betydelser och meningar har tillskrivits samma föremål i olika tider? Hur kan sådana betydelser kopplas till samtiden? Vad kan de säga om samhällssyn, aktuella problematiker, politiska dagordningar och konflikter? I fråga om kronologier tillkommer dessutom frågor som handlar om hur föremål och företeelser tillskrivs en viss historisk hemvist, som t.ex. när det rationella köket blir till sinnebilden av 1930-talet, när höghuset får symbolisera 1960-talet och datorn vår samtid. Ytterligare ett exempel är hur industrihistoriska perspektiv har, i den särskilda kategorin ”Industriarvet”, kommit att få representera hela industrisamhället (jfr Jönsson 2002: 149 ff).

Utifrån ett övergripande perspektiv skulle den här sortens undersökningar också bli undersökningar av hur olika tider och spår (möjligen) överlagras i föremål. Det handlar alltså inte endast om vilka betydelser och så kallade empiriska fakta som knyts till föremål utan också vilken potential föremål anses ha att generera sådana betydelser och fakta. Vilken kunskapspotential tillmäts föremål?

Utställningar/arrangemang/rekonstruktioner/restaureringar kan studeras som narrativ. En utställning gör både historia och nutid. Museipresentationer bör ses som handling och därmed produktion av förflutenhet och samhällsrelevanta frågor/dagsaktualitet. Museerna, kulturmiljövården och andra som definierar historia och kulturarv, inte bara förvaltar kulturarv, utan omvandlar det också. Här kan en rad

detaljfrågor ställas: Hur relateras texter, bilder, platser och föremål till varandra? Hur hanteras frågor kring autenticitet och äkthet i relation till den uppsättning tänkbara berättelser som kringgärdar varje föremål, plats och händelse (Pettersson 2003)? Hur relateras berättelser och föremål till varandra? Hur representeras något som om det inte var fråga om en representation?

Den ideala relationen institution–besökare ser förmodligen, från institutionens synvinkel, ut som en tämligen rak kommunikationsväg där besökaren har tagit del av institutionens budskap om ”hur det var”. Men givetvis har besökaren sina egna erfarenheter, bevekelsegrunder, läsararter och intressen som gör kommunikationsvägen krokigare. Kulturmiljöers användning och begripliggörande kan givetvis studeras utifrån liknande förutsättningar. Här ges dessutom goda möjligheter att undersöka hur besökare, allmänheten, påverkar kulturmiljövårdens sätt att betrakta och förstå sina objekt. Problemområdet kräver ett historiskt perspektiv på kulturarvsbruk/produktion samt en analys av på vilka grunder som det självklara vilar.

2d Historiska uppgörelser & folkbildning i nya tider

Historie- och kulturarvsproduktion generar i många fall olika typer av uppgörelser. Detta gäller såväl museernas som de vetenskapliga disciplinernas uppgörelser med olika aspekter av det förflutna. Det gäller både uppgörelser med tidigare etablerade utställningsnarrativ och forskningsinsatser/perspektiv i det förgångna (jfr Selling 2004). Inte sällan presenteras museer och vetenskaper som krafter för upplysning och frigörelse. Ett tydligt exempel är intentionerna bakom Världskulturmuseet i Göteborg, ett annat är diskussionerna om eventuell historisk och kollektiv skuld kring Sven Lindkvists bok om Australien (Lindkvist 2005). Var och på vilka olika sätt formulerar vi oss som en negation av historien? Vad är vi inte, längre? Vad blir vi istället?

Karin Johannisson har noterat hur historien kan användas som botgöringsgester, och att dessa lätt kan förvandlas till ”kulturellt geschäft, kokett engagemang eller politiskt korrekt självkritik. Själva vandan blir ett kapital på den offentliga scenen.” (Johannisson 1999)⁷ Johannisson frågar sig om vi försöker överta det förflutnas skuld. Och ingår det inte i så fall ett påstående om att vår kunskap och empati är så mycket större än historiens generationer? Är det inte vidare så, att skulden är relativ, att den omkonstrueras av tiden, rummet och sammanhanget? I alla händelser så är vi vår egen tids advokater med makt att skriva in oss i ett historiskt flöde och i relation till de andra i historien. ”Genom att förhålla oss till historien vet vi åtminstone vad vi inte är, vad vi inte accepterar som moraliskt godtagbara handlingar. Vår identitet konstrueras som en negation.” (ibid)

⁷ ”Avslöjanden och spräckta lögnar framstår som troféer i ett slags kollektiva självspäkningar. Också Sverige lever i en ursäktkultur. Likt medeltida flagellanter piskar vi oss med minnen som svider och skaver: steriliseringar, lobotomier, behandlingen av dessa våra minsta på Vipeholm, stulet naziguld som gömdes i svenska bankvalv, utestängda judiska läkare, hemligt bespejande av de oliktankande. Hur kunde det ske? Frågar man sig. Vi måste gräva. Vi måste veta och förklara. Vi måste be om ursäkt.” (Johannisson 1999)

Steget in mot framtiden – bort från det förflutna – som politisk riktning har många ansikten. Att formulera vår tids skolor och museer som ”folkliga bildningsanstalter”, till exempel, är inte längre möjligt (Edman & Bergström 2005:110). När Sigurd Curman på 1930-talet benämnde museet på detta sätt, såg vi en annan (ideal) relation mellan museer och medborgare jämfört med idag. Humanvetenskaperna – och de utställningsverksamheter som är knutna till dessa behöver i vår tid ständigt se upp för vad som kan uppfattas som en dömande överlägsenhet gentemot medborgarna där ute. Klassiska legitimeringsdiskurser som bildning och upplysning av de ännu okunniga är inte en formulering som utan vidare kan uttalas.⁸

I utställningssammanhang tycks det vara vanligt med diskussionen om vilka förväntningar som besökarna har. Inte sällan hör man farhågor uttalas för att inte svara upp mot dessa förväntningar: hur långt kan olika historiska skeenden perspektiveras utan att man tappar medborgarnas förtroende för vad som är ”relevant och sant”? Hur långt ifrån de invanda och schabloniserade berättelserna kan man gå utan att förlora trovärdighet hos olika grupper? I vilken utsträckning behöver till exempel ett museum reproducera bilden av Vikingen och hur långt ifrån dessa bilder kan man gå?

I denna uppgörelse hörs röster för att undvika att människor betraktas som besökare eller, än mera, konsumenter. Det finns en stark strävan att införliva medborgare i själva processen i vilken utställningar blir till. Därefter kommer ytterligare ett led, nämligen det där medborgare deltar i skapandet av olika typer av tänkbara berättelser. Vi kan sålunda se ett begynnande försök till ett införlivande av olika medborgargrupper i hela utställningsprocessen – från idé, via utförande och fram till de berättelser som ska rama in föremål och andra arrangemang.

Denna hållning torde hänga samman med en allmän trend där medborgarskapet som delaktighet och aktivitet betonas. Vi kan se liknande strömningar inom det politiska livet, vilket bland annat diskuterats i flera demokratiutredningar under senare tid men också i socialpolitik, skolpolitik, etc. Trenden är intressant ur flera synvinklar. Om vi bryter ned fenomenet till kulturarvs- och historieskrivningsfrågor, så kan vi notera en relation till uppgörelserna med museernas koloniala historia. Med en större geografisk spridning bland nya invandrare under de senaste 20 åren, följer förstås vissa betänkligheter över hur västerlandet fokuserats i världens historieskrivning. När nollpunktsanspråket överges, behöver varje officiell institution fylla på med historieskrivningar och perspektiv (i plural).

Detta innebär, om intentionerna fullföljs, att reflexivitet blir en nödvändighet: oavsett hur man skriver historia, och oavsett hur man ringar in ”kulturarv”, så behöver perspektiveringsmöjligheterna läggas på bar backe.

Ovanstående får i sin tur konsekvenser för den expertroll som finns på kulturarvsinstitutionerna (jfr Jönsson 2001). En långtgående

⁸ Se Espen Hammer, och diskussionen i övrigt, i *Glänta*, nr 1-2, 2005: ”Elfenbenstorn och engagemang”, s 66ff.

relativisering av historia och kultur innebär att experten behöver förhålla sig reflexivt också till definierat säker, vetenskaplig kunskap. Om en historisk kanon rubbas efterträds den av – ja vad då? För ett kulturarvsvetenskapligt institut blir det en viktig uppgift att se hur denna process fortlöper. Kommer expertskapet att förändras och i så fall på vilket sätt? Blir det framöver ett större spektra av berättelser som öppet får brytas och kommentera varandra? Och var kommer eventuella nya konfliktytor att uppstå? Kan man tänka sig att möjlighetsrummet för de tänkbara berättelserna stryps i ett läge där historieskrivningar blir allt för politiskt eldfångda?

3) Kulturarv i och utanför institutioner

I en tid när de stora berättelserna möjligen förlorar i legitimitet, när kulturarv i stället för, eller vid sidan av, den nationella berättelsen bildar byggstenar i regionala, lokala och individuella identiteter kan man dels rikta intresset mot de etablerade kulturarvsinstitutionernas roller när förutsättningarna förändras, dels undersöka var, hur och med vilket innehåll de nya berättelserna konstrueras och kommuniceras. Vilka konsekvenser får denna kulturarvens förändrade roll, för institutionernas uppdrag, för de professionella funktionärernas uppgifter?

Om kulturarvsinstitutionernas traditionella uppgift har varit att, som man brukar säga, samla, vårda och visa föremål, byggnader och andra företeelser från det förflutna och härigenom skapa kollektiva uppfattningar om förflutenheter, så är det uppenbart att det idag finns en rad ytterligare aktörer på kulturarvsfältet, aktörer som långt ifrån alltid uppfattar sig själva som kulturarvs- eller historieproducenter. Här avses aktörer som använder historiska berättelser för att skapa gemensamma referensramar, minnen etc. Om vi t.ex. tänker på nationens förflutna och uppfattningar som en del av oss ser som självklara och gemensamma, är det uppenbart att kulturarvsfältets traditionella aktörer knappast är ensamma om att skapa sådan gemenskap byggd på uppfattningar om det förflutna. Massmediala aktörer inom dags- och veckopress, tidskrifter, reklam, tv, radio och Internet är uppenbara historieproducenter. Idrottens värld producerar dagligen uppfattningar om vad som är svenskt, danskt, norskt, italienskt, grekiskt, brittiskt, etc, det vill säga en produktion som till stor del inte bara bygger på uppfattningar om nationalkaraktärer utan också på idéer om dessa karaktärers fäste i det förflutna.

Det är en sida av saken, dvs. en sida som talar om alternativa kollektiva berättelser. Man kan säga att de stora statliga historie- och kulturarvsproducenterna här har fått konkurrens av, men också samverkar med, en mängd andra producenter. I denna mening pågår ett slags kamp på kulturarvsfältet, en kamp om stora sanna berättelser. Måhända är denna kamp inte ny men dess intensitet har onekligen ökat i styrka de senaste åren.

En andra sidan av saken, dvs. vad som kan tänkas ligga bortom de stora berättelserna, ligger i att kulturarvsfrågorna till stor del också har kommit att riktas mot individens identitet och inte som förr endast mot territoriellt fixerade kategorier, t.ex. etniska eller nationella grupper. Kulturarv har i ökande grad kommit att förstås som ett sätt att förstå den egna identiteten. Det kollektiva inslaget har i många sammanhang minskat i sin kollektivitet (jfr Borgström 1990:98). Inte minst det som numera kallas Industrisamhällets kulturarv kan beskrivas utifrån detta förhållande. Gräv där du står-rörelsen är det kanske mest välkända exemplet på hur det förflutna har bearbetats bortom institutionerna och destabiliserat de av dessa kontrollerade kollektiva minnena. Hur gick denna process till, dvs. – om man ska förenkla saken – hur blev det offentligt kontrollerade kollektiva minnet individuellt och lokal identitetsproduktion?

Om det är så att det förflutna i form av historia och kulturarv har en stor plats i individers identitetsbyggen uppenbaras ett undersökningsområde som kretsar kring hur denna identitetsproduktion och användning av historia och kulturarv går till (jfr Svensson 2005: 140). Området överlappar delvis det som behandlas under punkten 1a ovan men öppnar sig också mot samhället utanför institutionerna. Med viss självklarhet finns det anledning att påpeka att individer inte är beroende av kulturarvsinstitutioner för att skapa sig uppfattningar av det förflutna. Men varifrån hämtar människor byggstenarna till sin syn på det förflutna, såväl det egna som omgivningens, t.ex. lokalsamhällets, gruppens, regionens eller nationens? Och på vilket sätt ingår de offentliga institutionerna i dessa byggen? På vilket sätt skulle de kunna ingå? Och vilka konsekvenser skulle ett sådant engagemang ha för kulturarvsexpertens yrkesroll? Vilka andra arenor erbjuder människor stöd åt de egna perspektiven på historia? Denna begränsade uppsättning frågor leder uppmärksamheten mot ett forskningsområde som är stort, svåröverskådligt och därtill, i metodologiskt hänseende, inte helt enkelt att beforska.⁹

Härtill kan kopplas frågor som berör legitimitet, sanning och autenticitet. Löpande genom historien har rekonstruktioner, popularisering och kommersialisering av kulturarv genererat diskussioner om förflackning, förvanskning, hotande lögn och tummande på den historiska sanningen. Idén bygger på att det skulle finnas förpliktelser gentemot tidigare och kommande generationer. Samtidigt betonas ofta vikten av att ”levandegöra” historien – ett ideal som inte bara finns vid medeltidsveckor och på vikingabyar, utan faktiskt också inom den akademiska forskningen. Denna konflikt kan beskrivas som en konflikt mellan kulturarv och historia (jfr Lowenthal 1998). En rad frågor om förhandlingsprocesser aktualiseras här: Vad definieras som kitsch och vad får passera som äkta och genuint (jfr

⁹ Etnologer som Lotten Gustafsson (2002) och Katarina Saltzman (2001) har med olika utgångspunkter och empiri undersökt hur människor tar plats (Visby respektive det öländska landskapet) och historia i anspråk för olika syften och hur dessa platser, landskap och historier skapas i olika praktiker.

Gustafsson 2002: 161 ff)? Knutet till temat finns kommersialiseringar av kulturarv som löfte och hot. I vilka sammanhang finns de officiella institutionerna med som deltagare och hur står sådana berättelser i relation till kommersiella eller ideella grupper? Hur är det med företeelser som forntidsbyar och andra rekonstruktioner? Nöjes- och upplevelseindustri eller seriöst intellektuellt samtal? Säger vem?

Knutet till farhågorna kring förfälskning och kitsch ligger yrkesrollernas förändrade betingelser. Vad innebär det att inte längre vara den enda och enväldiga experten? Hur formeras en ny praktik och en ny legitimitet utifrån kulturarvsverksamhetens nya samhällsroll, där de många berättelserna och historieanvändningarna lyfts fram som ett (politiskt) ideal? Hur ser det kritiska uppdraget ut? Vad är rollen i det offentliga samtalet? Vad kan den vara? Hur ser relationen mellan konsensus i kulturpolitiken och kulturarvets konfliktzoner ut? Finns det en grund för denna sektor att etablera sig i ett demokratiskt uppdrag? När visar sig konfliktytorna?

Referenser

- Alzén, Annika & Burell, Birgitta (red.) 2005. Otydligt. Otympligt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar. Stockholm: Carlssons.
- Alzén, Annika & Hillström, Magdalena 1999 (red.) Kulturarvet, museerna och forskningen. Rapport från en konferens. Stockholm: Gidlunds förlag & Riksbankens jubileumsfond.
- Anderson, Benedict 1991. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Anshelm, Jonas 1993. "Inledning". I: Anshelm, Jonas. *Modernisering och kulturarv. Essäer och uppsatser*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Arcadius, Kerstin 1997. *Museum på svenska. Läns museerna och kulturhistorien*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena 2005. *Kulturarvens dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets förändringar. Tema Kultur och Samhälle, skriftserie 2005:2*. Linköping: Linköpings universitet.
- Aronsson, Peter 2004. *Historiebruk – att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Aronsson, Peter 2005. *Ett forskningsfält tar form. I: Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena (red.) Kulturarvens dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets dynamik. Tema Kultur och Samhälle, skriftserie 2005:2*. Linköping: Linköpings universitet.
- Bennett, Tony 1995. *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*. London: Routledge.
- Bennett, Tony 2004. *Pasts Beyond Memory. Evolution, Museums, Colonialism*. London: Routledge.
- Bergström, Anders & Edman, Victor 2005. *Folkhemmets museum. Byggnader och rum för kulturhistoriska samlingar*. Stockholm: Byggförlaget.
- Berkhofer, Robert F 1997. *Beyond the Great Story. History as Text and Discourse*. Harvard university press.
- Björkroth, Maria 2000. *Hembygd i samtid och framtid 1890–1930. En museologisk studie av att bevara och förnya*. Umeå: Institutionen för kultur och medier.
- Borgström, B–E, 1990. *The Mazeways of the Past: History as Experience and Construction in a North-Swedish Parish*. Stockholm: Socialantropologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Bowker, G & S L Star 2000. *Sorting things out: Classifying and its consequences*. Cambridge, Mass.
- Börjesson, Mats 2005a. "Using time. School narratives on the Internet", i *Nordisk pedagogik*, nr 4.
- Börjesson, Mats 2005b. "Vad gör en museiutställning? Om social kategorisering, historiens framsteg och museernas nya roll", i *Rig* (kommande)
- Börjesson, Mats, Eva Palmblad & Thomas Wahl 2005. *I skötsamhetens utmarker. Berättelser om välfärdsstatens sociala optik*. Stockholm / Stehag: Symposion.
- Carlén, Staffan 1990. *Att ställa ut kultur. Om kulturhistoriska utställningar under 100 år*. Stockholm: Carlssons.
- Cohen, Anthony 1996. *Personal Nationalism: A Scottish View of Some Rites, Rights and Wrongs*. *American Ethnologist* 23 (4).

- Danermark, Berth & Christian Kullberg 1999. Samverkan: välfärdsstatens nya arbetsform. Lund: Studentlitteratur.
- Ehn, Billy 1986. Museendet. Den museala verkligheten. Stockholm: Carlssons.
- Ehn, Billy 1993. Nationell Inlevelse. I Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1993. Försvenskningen av Sverige. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1993. Försvenskningen av Sverige. Stockholm: Natur och Kultur.
- Fahlander, Fredrik & Terje Oestigaard 2004. Material Culture and Other Things. Post-disciplinary Studies in the 21st century. Gotare, series C, No 61.
- Forskning för ett bättre liv. Regeringens forskningspolitiska proposition 2004/05:80. Stockholm: Riksdagen, 2005
- Forskningens roll i en offensiv kulturarvsvård. Rapport från ett seminarium. 1996. Stockholm: Gidlunds förlag & Riksbankens jubileumsfond.
- Frykman, Jonas 2005. Två gravar: Om monument, politisering och kulturella parenteser. Opubl. seminarietext.
- Gustafsson, Lotten 2002. Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under medeltidsveckan på Gotland. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Gustavsson, Karin 2005. Bland perifera riksintressen. I: Jönsson, Lars-Eric & Svensson, Birgitta (red.) 2005. I industrisamhällets slagskugga. Om problematiska kulturarv. Stockholm: Carlssons.
- Hammarlund, Cecilia, Nilsson, Bo G. & Silvén, Eva 2004. Samhällsideal och framtidsbilder. Perspektiv på Nordiska museets dokumentation och forskning. Stockholm: Carlssons.
- Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence (red.) 1983. The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hägström, Anders 2000. Levda rum och beskrivna platser. Former för landskapsidentitet. Stockholm: Carlssons.
- Idivall, Markus 2000. Kartors kraft. Regionen som samhällsvision i Öresundsbrons tid. Lund: Nordic Academic Press.
- Isacson, Maths 2005. Brottningar med industriarvsbegreppen. I: Alzén, Annika & Burell, Birgitta (red.) 2005. Otydligt. Otympigt. Otaligt. Det industriella kulturarvets utmaningar. Stockholm: Carlssons.
- Johanisson, Karin 1999. "Historien som skuld och ursäkt". I: Dagens Nyheter 1999-06-09.
- Jönsson, Lars-Eric & Svensson, Birgitta (red.) 2005. I industrisamhällets slagskugga. Om problematiska kulturarv. Stockholm: Carlssons.
- Jönsson, Lars-Eric & Svensson, Birgitta 2005. Ord på vägen. I: Jönsson, Lars-Eric & Svensson, Birgitta (red.). I industrisamhällets slagskugga. Om problematiska kulturarv. Stockholm: Carlssons.
- Jönsson, Lars-Eric 2001. Politik i kulturarvet och kulturarvspolitik. I: Kulturarv Etik Demokrati. Rapport 2001:28. Göteborg, Länsstyrelsen V:a Götaland, Storstadens arkitektur och kulturmiljö.
- Jönsson, Lars-Eric 2002. Det offentliga kulturarv – om den offentliga sektorn i industrisamhället. I: Industrisamhällets kulturarv. Betänkande från Delegationen för industrisamhällets kulturarv. SOU 2002:67. Stockholm: Fritzes.
- Karlsson, Klas-Göran 1999. Historia som vapen. Stockholm: Natur och kultur.
- Kemp P, 1987. "Historia och berättelse. Diskussion av nyare historieteori." I: Res Publica 11: 1–30.

- Kirschenblatt-Gimblett, Barbara 1998. *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage*. Los Angeles & London: University of California Press.
- Lindkvist, Sven 2005. *Terra nullius. En resa genom ingens land*. Stockholm: Bonniers.
- Lowenthal, David 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowenthal, David 1998. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meurling, Birgitta 2005. *Det beköndade museet. Genusperspektiv i museologi och museiverksamhet*. Institutet för ABM, Uppsala universitet.
- Olsson, Krister 2005. *Bevarande eller skapande av värde? Kulturmiljövården i kunskapssamhället. I: Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena (red.) Kulturarvens dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets dynamik. Tema Kultur och Samhälle, skriftserie 2005:2*. Linköping: Linköpings universitet.
- Pettersson, Bodil 2003. *Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion*. Lund: Nordic university press.
- Pickering, Michael 2001. *Stereotyping: The Politics of Representation*. New York: Palgrave.
- Potter, Jonathan 1996. *Representing reality. Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.
- Ronström, Owe 2001. *Kulturarvspolitik. Vad skyltar kan berätta. I: Blehr, Barbro (red.), Kritisk Etnologi*. Stockholm: Prisma.
- Rose, Nikolas 1999. *Powers of Freedom. Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge university press.
- Rönnbäck, Josefin 1998. *Kasta inte ut barnet med badvattnet. Kommentar till Lars Magnusson. I: Historisk Tidskrift, nr 1 1998*.
- Saltzman, Katarina & Svensson, Birgitta 1997. *Moderna landskap. Identifikation och tradition i vardagen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Saltzman, Katarina 2001. *Inget landskap är en ö. Dialektik och praktik i öländska landskap*. Lund: Nordic Academic Press.
- Sektorsforskningen inom kulturområdet. *Slutrapport. Utredning av HSFR – regeringsuppdrag (Ku 97/711/ka)*. Stockholm: HSFR.
- Selling, Jan 2004. *Ur det förflutnas skuggor. Historiediskurs och nationalism i Tyskland 1990–2000*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Svensson, Birgitta 2005. *Kulturarv och idenitetspolitik. I: Jönsson, Lars-Eric & Svensson, Birgitta (red.). I industrisamhällets slagskugga. Om problematiska kulturarv*. Stockholm: Carlssons.
- Sörlin, Sverker 2005. *Kulturarvsproduktion? Om förflutenhet som differentiering och historia som integration. I: Aronsson, Peter & Hillström, Magdalena (red.) Kulturarvens dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets dynamik. Tema Kultur och Samhälle, skriftserie 2005:2*. Linköping: Linköpings universitet.
- Wetterberg, Ola 1992. *Monument och miljö. Perspektiv på det tidiga 1900-talets byggnadsvård i Sverige*. Göteborg: CTH, Inst. för arkitekturhistoria.
- Zander, Ulf 2001. *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Lund: Nordic Academic Press.